

84.5 Қаз

с. 19

Жаксыбай САМРАТ

БІТЕУ ЖАРА

(Желтоқсан-86)

40769

Жақсыбай САМРАТ

БІТЕУ ЖАРА (Желтоқсан-86)

(деректі роман)

*С. Жаңжол
кітапханасына
автордан
03.06.08.ж.*

“Ақ Бүркіт”

Алматы, 2007

ББК 84 Қаз 7-44
С 19

С 19 Самрат Ж.

Бітеу жара / Бас ред. Б.Аяған. — Алматы:
“Ақ Бүркіт”, 2007. — 360 бет.

ISBN 978-601-7075-00-2

Жазушы Жақсыбай Самрат “Бітеу жара” атты романында елдікке ұмтылған саналы жастардың өршіл бейнесін жасау арқылы болашақ ұрпаққа патриоттық тәрбие беруді көздейді. Қазақ халқының елдігі мен мемлекеттігінің қалыптасуындағы шешуші тарихи Желтоқсан оқиғасында жекелеген адамдар мен типтік тұлғалардың атқарған ролін сипаттау арқылы адам факторын алға шығарады.

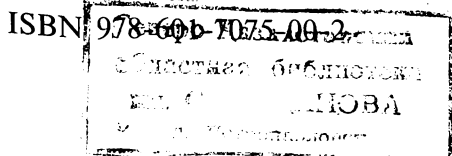
Роман туған халқының тағдыр талайына бейжай қарамайтын барша оқырман қауымға арналған.

40769

С 4702250201
00(05)–07

012

ББК 84 Қаз 7-44

© “Ақ Бүркіт”, 2007.

АЛҒЫ СӨЗ

Желтоқсан оқиғасы туралы жазылған мақалалар мен көркем шығармалар аз емес. Бірақ маңызы аса зор осы оқиғаның бар сипатын әлі де ешкім түгел қамтып шыққан жоқ шығар. Әркім өз әлінше жазғанымен кеңестік идеология жетпіс жыл бойы бұқтырып келген елдің ең жуас, көнбіс халықтарының бірі қазақтардың ешкімнің бұйрығынсыз, шақыруынсыз жаппай көтерілу сырын түбіне дейін ашу мүмкін де емес секілді. Алдарыңызға ұсынылып отырған еңбек те өз хал-хадерінше оның сырын ашуға тырысқан.

Желтоқсан оқиғасы осыншалық көлемге бір күннің немесе бір оқиғаның әлегінен жеткен жоқ. Бұл халықтың ішінде шіріп, бүлініп жатқан бітеу жараның жарылуы еді. Колбиннің келу оқиғасы сол жараның тырнауына себеп қана болды. Бұл әрине, көптің білетін шындығы.

Ал енді біз осы оқиғаны қалай баяндамақ болдық, оның қай сырын ашпақ болдық дегенге келейік. Көптеген мақалалар мен көркем шығармаларда жастардың алаңға бару сыры біздіңше теріс ұғындырылды. “Олар кінәсіз еді, жұрт барып жатқан соң барып қалып еді, оларды аямады, ұрды-соқты, өкімет не деген қатігез еді, боздақтар жазықсыз еді ғой” деген мағынада жазылған дүниелер көп болды. Ондайлардың авторлары және аянышты халді, ұрылған жандардың трагедиясын барынша жалаулатып бақты. Сөйтіп, оқыған жандардың жанын жасытып, жігерін құм қылған бағыт көп болды.

Ал біздің мақсат жігерді жасыту емес, жану. Оқиғаның ерлік бетін баса көрсетіп, елдікке ұмтылған саналы жастардың бейнесін жасау. Біздің қазіргі тәуелсіз еліміздің азат жастарына да сол керек. Сондықтан таяқ жеген, қиналған сәттер бұл еңбекте үстірт баяндалып, ерлік көрсетіп, арыстанша арпалысып, қарсы тұра билген сәттердің бояуы барынша қанық болды. Ежелден

өрелі мінезді өскелең халық осындайларды ғана жырлап, ұрпаққа түрлі оқиғалардың ерлік беттерін ғана алып келген. Сонда ғана патриоттық рух жалындап жанады. Біз сияқты аз халыққа бұл аса зәру сезім. Сөйтіп біз оқиғаны көп езбей, негізінен оның батылдық бетін ғана көрсетіп, қимылды ерен ерлік ретінде көрсетуге тырыстық. Әрине, осы мақсатқа жету барысында да біз тарихи фактілерден ауытқып кеткен емеспіз. Таяқ жеу, тіпті асылу мен атылу болған-ақ шығар, бірақ ондайлар халықтың сағын сындыра алмады, бәрібір рухын жоя алмады деген бағдарды ұстадық. Әрине, зиялы қауымның кейбір өкілдерінің сағы сынып, рухы өшіп қалды. Ондайдың мысалы кітап кейіпкері Қабен профессордың басынан көрінеді. Сондықтан да ондайлар жан бағып, бұғып қалуға әбден көндіккен жандар. Ал халық өкілі Мұқадес болса талай құқайды көрсе де мұқалмаған. Тіпті ажалы жетіп қалған сәттерде де аяққа жығылып, қыңбай қарсы қарап тұра алған. Ешқандай соққы оны жасыта алмады. Міне, қазақ рухын өлтірмеген типтік бейне осы.

Ең бастысы біз Желтоқсанға қатысқан ерлердің саналы, сапалы азаматтар екенін көрсетпек болдық. Олар бір сәттік эмоцияның жетегіне ерген тобыр емес, орыстандыру саясатын басты бағдары етіп алған тоталитаризмге әбден қаны қайнап, жүйкесі тозып, санасы сарғайған жандар. Шын мәнісінде оқиғаға қатысқандар арасында ондай жандар көп болды. Бірақ солардың үні, жан сөзі естілген жоқ. Мүмкін жанымен ұғынғанды олар тілімен жеткізе алмаған шығар. Міне, сондайлардың барлық сөзі мен ойы бас кейіпкер Еламанның басынан, ісінен, тілінен анық көрінеді. Қай күнде ерлердің есімі мен ісі елдің есінде көркем шығарманың кейіпкері бейнесінде сақталған. Біз де өз шама-шарқымызша желтоқсандықтардың шынайы бейнесін осылай жасауға тырыстық. Оның қаншалықты сапалы, шебер шыққандығының сыншысы әрине, оқырмандар.

Біз Қайрат Рысқұлбековтың “еркек тоқты құрбандық, атам десең атыңдар!” деген сөзін де басқалардың аман кетуі үшін өзін құрбандыққа шалған саналы ерліктің парасына жатқыздық. Мұның да шындықтан алшақ жері жоқ деп ойлаймыз.

Автор ұсынылып отырған еңбекті оқырмандар терең түйсініп, әділ бағасын берер деген үмітте...

ЖАРЫЛҒАН ЖАРА

Айтылмаса сөздің атасы өледі
(халық мәтелі)

Еламан жатақханадан ерте шықса да аялдамада ұзақ тұрып қалды. Автобустардың үзіліс жасайтын уақытына кездесіп қалса керек, жайшылықтағы ағылып жататын көлік атаулының бірі де көрінбейді. Біраздан соң аялдамаға халық толып кетті. Қыстың қысқа күні де батып барады, аяз да күшейіп келе жатқан сияқты, күздік жұқа пальтомен тұрған жігіт Алматының ылғалды ызғырығынан дірдектеуге айналды.

Сағатына қайта-қайта қараған Еламанның тағаты әбден таусылып, әй, болмады ғой, дегендей қолды бір сілтеп, өтіп жатқан жеңіл мәшинелердің біріне қол көтерді.

Қара мұрты сопақ бетінің жартысын алғандай, алтын тісті жігіт қайда баратынын сұрап алды да, зулай жөнелді. Жап-жаңа “Жигули” екен, іші де жылы, тоңазып қалған жігітке жәйлі тиіп барады. Жүргізуші орыс тілін бұза сөйлеп:

— Тегі қызға асығып бара жатырсың-ау, жігітім, сағатыңа көп қарайсың, — деді.

— Иә, біреумен кездесуші едім, тосып қала ма деп жаным шығып келеді, — деп Еламан да оған шынын айтып қалды.

— Қайран жастық-ай десеңші, қызға қызыл түлкіні қуғандай асығатын, қазір-ақ жетеміз, үлгіресің жігітім, — деп қулана күлген ол мәшиненің жылдамдығын тіпті үдетті.

“Жигули” Әл-Фараби даңғылынан Фурманов көшесіне бұрылып, төмен зырлап келеді. Еламан көшедегі жарнамалық жазуларға көз тікті. Міне, тағы да қате жазыпты, қазақшаға келгенде осылар сауатсыз бола қалатыны несі екен? “Мақсатымыз — коммунизм” деген ұранды “Мақситамыз” деп қойыпты. Әйтеуір елегілері келмейді-ау, біздің тілді деп жігіт ызалана мырс

етті. Оу, мына жерде өткенде ғана қазақша аты бар кафе тұрушы еді ғой, енді “Золотая подкова” деп жазып қойғаны несі?

— Сіз білесіз бе, мына жерде бұрын “Алтын сағым” деген кафе бар еді ғой, жауып тастаған ба? — деп жүргізушіден сұрады.

— Е, шорт біліп пе, өткенде ғана бар болатын, атын ауыстырған шығар, деді ол.

Осы біз түбі қайда барып соғар екенбіз, мынандай алшандаумен алысқа апармас. Бізді халық ретінде құртпай тынбайын деп тұр ғой мыналар, дегенде жігіттің жүрегі шаншып кетті.

Еламан өзінің Гүлшатпен қалай танысқанын есіне түсірді. ҚазМУ-дің спорт қалашығы қаланың қақ ортасында орналасқан. Ерте көктемнің “ұзынсары” деп аталатын қараөзек шағы еді. Еламан сол күні дене тәрбиесі сабағынан шаршап-шалдығып, оның үстіне қарны ашып аялдамаға қарай ауырлау көтеріліп келе жатқан. Қолдарында балмұздақтары бар екі қыз жоғарыдан түсіп келеді екен, бұған қарсы жолықты. Жайшылықта қыздарға сұқтана қарайтын басы шаршап келе жатып, ана екеуін елеген де жоқ. Әудем жерге барып қалған жігітті екі қыздың шыңғырған даусы ғана селк еткізді.

Жаңа ғана өзі өгіп кеткен дуалдың ішінен шыға келген тайыншадай бір төбет екі қыздың алдында гүрілдеп тұр. Қыздар қорыққандарынан шыңғырып жіберген екен. Қолындағы спорттық сөмкесін жасқап, Еламан қыздарға ара түспекке ұмтылды. Ит өзі де, тапжылмай, қыздарды да қозғалтпай тұр. — Пошел, пошел!, — деген Еламанның зілді айғайын да елең қылар емес. Жаны кеудесінде тұрғанда әп-әдемі екі қарындасты жауға берсін бе, даусын қатайтып итке жақындай берді. Осы кезде ауланың сыртынан шыға келген орыс әйелі:

— Не бойтесь, он не тронет, Бим фу! — деп қалып еді, ит жүгіре жөнелді. Екі қыз қорқып қалған екен, Еламанға ризалық сезіммен қарап, алғыстарын айтып жатыр.

Жігітке сол жақтағы аққұба қыздың жылыұшырай қараған үлкен қара көздері ұнап қалды. Асығатындай жұмысы жоқ болған соң, қыздармен жөн сұрасып, оңай білісіп кетті. Екі қыз да өзі сияқты ҚазМУ-дің студенттері көрінеді, матфакта оқитын болып шықты. Кітапханадан шығып үйлеріне беттеп келе жатқандары осы екен.

Еламан сол жолы қыздарды жатақханаларына дейін шығарып салып, жақын танысып қайтып еді. Содан бері Гүлшатпен жұбын жазбай келеді. Бәлендей сұлу болмаса да кісіні өзіне

тартатын бойында бір жылылығы бар, сүйкімді жан. Жазғы демалыста екі-үш ай көрмеп еді, сағыныштан қайда барарын білмеді. Қазір міне, аптасына екі рет, өздері белгілеген уақытта осылай сағына табысады.

Оймен отырғанда мәшине матфактың жатақханасына да келіп қалған екен. Еламан жүгіре шықты. Есік алдында жолықтырармын деген Гүлшаты көрінбейді. Бұлардың жатақханасына бөгде адамдарды кіргізбейді. Өткенде біреулер кіріп кетіп, ішімдік ішіп, төбелес шығарған екен, содан бері коменданттары қатаң тәртіп орнатыпты, бөтен адамдарға қазір аяқ басқызбайды. Сөйтсе де кейбір қонаққа келгендер: неге өткізбейді, міне құжат, паспорт, тіпті студент билетін де берейін, кіргізе көр деп вахтер әйелмен салғыласып жатыр. Жігіттердің ішімдіктен сау емес екенін көріп тұрған жуан кемпір де у-шу, азан-қазан қылып, жатақхананың ішкі тәртібін сақтайтын белсенділерді шақырта бастады. Қой, мыналардың бәлесіне ілігіп кетермін деп ойлаған Еламан далаға шықты да есіктен ене берген ұзын бойлы қара қызға “қарындастап” қиыла қарап, бөлмесінің нөмірін айтып, Гүлшатты шақырып жіберуін өтінді.

Жігіт қалай асығып келсе, қыз бұл жолы өзінде жоқ бір әдет тауып соншалық кешігіп шықты. Тағаты таусылған Еламан үшінші адамнан шақыртқан соң, енді жоқ болса анық бірдеме болып қалған шығар деп алаңдай бастаған. Бұрыннан таныс қызыл, тоқыма берет пен қызыл мойыншәлі араннан ішке үңіліп тұрған жігіттің көзіне оттай басылды. Енді бір сәт көзге сондай жылы, өзі үшін тым ыстық жанның мүсіні де жарқ етіп шыға келді.

Қанша көрсетпеймін десе де Гүлшаттың басында бір көңілсіз жайдың бар екені білініп қалды. Өзі айтпаса құжамайын деп ойлаған Еламан да ешнәрсе сұрамаған. Екеуі “Целинный” кинотеатрына киноға келді. Абырой болғанда билет бар екен.

Киноға билет алған соң, кіруге әлі көп уақыт барлығын пайдаланып екі жас қыдырыстап жүр. Жайшылықтағы кездесе қалғанда шүйіркелесе қалатындары жоқ, әңгімелері жарасар емес. Ақыры шыдамаған Еламан:

— Сонымен маған айтқың келмей ме, не болды бүгін саған?
— деді. Жігіттің үнінде өкпе барын сезген қыз:

— Еламан, ренжімеші, мұның саған еш қатысы жоқ. Біздің үйде бір жайсыз жағдай болып қалыпты, соған ренжіп жүрмін,
— деді.

— Сондай құпия болмаса айтсаңшы, өзіңе жеңіл болады ғой...

— Саған айтып едім ғой, екі жас кіші сіңлім бар деп, биыл ғана он сегізге толған, сол қыз кетіп қойыпты.

Еламанның үстінен бір ауыр жүк ауып түскендей болды. Ой, сол ма деп қала жаздап Гүлшаттың мұң басқан жүзін көріп, қуанышын іркіп қалды.

— Теңіне барса, өз еркімен барса, онда не түр, бақытты болсын де одан да...

— Вот именно, теңіне бармай отыр ғой, өзінен бес-алты жас үлкен біреу, әскерге әлдеқашан барып келген. Туған күнге барайық деп алдап, алып қашыпты. Ең үлкен апайымыздан бүгін ғана хат алып, сонан білдім. Ішім удай ашып тұр...

— Тіпті бұрын, былай... жүрген де жоқ па екен?

— Жүруін жүрген ғой, бірақ ол әлі жас бала емес пе? Он сегіз деген немене, түк те көрген жоқ, әлі. Гүлшат көзіне келіп қалған жасты тежей алмай, үні өшіп қалды.

— Ештеңе етпейді, бағы ашылсын де одан да... Енді не істейді, екі жыл келіп оқуға түсе алмады деп отырсың... Бақытты болса болды ғой, өкінгенмен ешнәрсе болмайды енді. Мен басқа бір қиын жағдай болып қалған екен деп қорқып кетсем... Қояқой жаным, жыламашы, жылаған жамандық шақырады, — деп Еламан оған ақыл берген болды. Оның сөздері қаншалықты әсер еткенін кім білсін, бір кезде Гүлшат жылағанын қойып бұған күлімсірей қарады да:

— Бәрібір аяймын, жап-жас болып бөтен біреудің кісісі болып кетті ғой, қимаймын, — деді.

Екі жас кинотеатрдың алдындағы шағын кафеге келді. Халық аса көп емес, мұнда бұрын сыра да сатылатын. Ол кезде жастар иін тіресіп келіп тұратын еді, қазір аз кіретін болыпты. Бұрынғыдай емес іші де тазарып, тәртіп кіріп қалған екен.

Еламан мен Гүлшат шеткі столға келіп отырып, балмұздақ жеді. Жандарындағы үстөлде үш-төрт қазақ жігіті отыр. Киімдері мен сөздеріне қарап бұлардың қалалық балалар екенін айыру қиын емес. Еламан осы уақытқа дейін Алматыда қарапайым қазақтың баласын көрген емес. Әлде ондайлар бұл жүретін жерде болмай ма, әйтеуір жігіттің көргендері соңғы сәнмен тігілген, қымбат, дефицит киімдерді ғана киетін, орысша ғана сөйлейтін балалар. Және сондайлардың бәрі тегіс темекі тартады. Денелері олпы-солпы болып, ерте толып кететіндері де көп. Тағы бір ерекшеліктері, ақшаны қайдан ала беретіндерін

кім білсін, әйтеуір қашан көрсең кафе-ресторандардан шықпайды. Өз қызықтары өздерінде, үлгі болсын, сән болсын, тәрбие болсын деп жасаған дүниелердің бәрін мансұқ қылып, кекірейе қарап, менсінбей отырысады. Әңгімелері өздері жасап алған жаргондармен келте қайырып, тез қағып алатын қысқа сөздерден ғана тұрады. Бір әңгіме айтсаң, сенің не айтқың келгенін емеурініңнен танып қалғансып, ешнәрсеңе қызықпайтын түр көрсетіп, тез зеріге қалады. Жиырма төртке келген Еламан “джинси” деген шалбарға биыл ғана қол жеткізді. Өткен жазда құрылыс отрядында болып, өзі тапқан табысына алып еді. Бір жарым ай бойы күннің атысынан батуына дейін қыбырлап, мал қашарларын салып тапқан 600 теңге ақшасының тура бестен бірін беріп бір шалбарға қолы зорға жеткен. Кітапханашы болып істейтін әкесінің бір ай бойғы тапқан табысы да бұл шалбарға жетпес еді. Ал мыналар болса бесіктен белі шықпай жатып соны оп-оңай киіп ала қояды. Ол-ол ма, дүкенге түсе бермейтін шетелдік күртеше, костюм-шалбар, аяқ киімдерді де осылардың үстінен ғана көріп қызығасың.

Еламанның ойын Гүлшат бөліп жіберді. Ол тағы да сіңлісі жайлы айта бастады. Келін болу үшін көп нәрсені білу керек қой, күйеуіне дұрыс тамақ істеп, жыртылған жерлерін жамап, киімін жуып беруден басқа үйге керекті көрпе тігу, алаша тоқу, қымыз ашыту сияқты қиын нәрселерді де істей білу керек емес пе? Ал он сегіздегі қыз ондайларды қайдан білсін? Ата-енесі үйретсе, оның жанын түсінсе жақсы, әйтпесе түк білмейсің деп сөксе жанында жақын жаны жоқ жас бала қысылып, жалғызсырайды ғой... Күйеуі көмектесіп қамқор бола ала ма, әлде ата-анасына қосылып ол да жазғыра ма? Сонда қайда барады?

Гүлшат өз ішіндегі барлық сырын Еламанға жасырмай айтуды әдет қылып алған еді, бұл жолы да шынын түгел ақтарып отыр.

— Түу, өзің бәрін де ойлайды екенсің ғой, азамат... Бірақ он сегіздегі қыз түгіл, бұрын онан да жас кезінде жұрт күйеуге шықты ғой, ештеңе етпес, қой енді, — деп Еламан оны күліп отырып, жұбатып қояды.

Қыз бәрібір басылар емес, сіңлісін аяп мұңын шаға берді. Еламан оның тым бауырмал екеніне ішінен риза болып отыр. Өзін ғана ойламай, туғандарының да жайын өзегі өртеніп ойлайтын жанның адамгершілігі де зор болуға тиісті деп түйді ішінен.

Екеуі әңгімелесіп отырғанда киноға кіретін уақыттары да болып қалып еді. Қызықты картинаның оқиғаларына елтіген Гүлшат біраз көңіл көтерді. Кинодан шыққан соң жігітке тығыла түсіп, басқа әңгімелердің де басын шалып қояды. Айырылысарда бірін-бірі қимаған екі жас қай күндегі әдетімен осы күні де ұзақ қыдырды.

Алматы болса өзінің қалыпты тірлігімен өмір көшкінінен ағып жатты. Көшеде қол ұстасқан жастар легі бір қауым болса, Алматыны дүниенің бір бұрышындағы ат төбеліндей қазақ деген аз халықтың астанасы екенін білгізіп, оған дана жүзді, кең маңдайлы, ұялы көздері мейірім шашқан қарттар легі де өз ерекшелігімен ерекше реңк беретін. Шығыстың осы бір халқына тән “ақсақализм” деген ерекше сыйластық ғұрыптың арты болса да көшеде кетіп бара жатқан ақылман қариялар алдынан ешкім өтпейтініне сенімдері зор болғандықтан өздерін тым еркін сезінетін.

Алматының сол суық кешінде де ақ самайлы қарттар түнгі ызғырыққа қарамай ұзақ қыдырыстап жүрді. Қалада туған, қазақы қасиеттен жүрдай кейбір тексіз балалар болмаса, көшекөшені сірестіріп толып жүретін ауылдан келген студент балалар өздерін құдайдай сыйлайтынына сенімді ақсақалдар аяқтарын нық басып, кешкі қараңғылыққа қарамай таза ауаны ұзақ жұтты.

Шіркін Алматының бақтары қандай, бақ түгіл көшелерінің өзі келсейші, жүрсенші бізбен тыныстап дегендей жайдары, жарқын күй танытады. Сұлу қызды көргенде селт етіп қарайтын кәрі-жас сияқты әдемі Алматының ажарына жан атаулының бәрі қимай қарап тамашаласады.

Гүлшатты шығарып салған соң Еламан дүкенге кіріп нан мен көкөністің уылдырығын алды. Бұл — студенттердің негізгі қорегі еді. Басқаға ақша да жете бермейді және ақша болса да дүкеннен дұрыс тамақ табу да қиын. Ет, май, шұжық дегендерді студент бұлар түгіл қаланың ақ тер, көк тер болып жұмыс істеп жүргендері де көрмейді. Бәрі дефицит. Дүкенге түсе қалса жең ұшынан жалғасып, ұрланып сатылады. Осы күні жалғыз-ақ темекі ғана бос, арақ екеш арақ та қазір еркін сатылмайды. Оған да жоғарыдағылар қолдан қысастық жасап қойды.

Жігіт жатақханасының алдына келгенде бір сұмдықтың болғанын сезді. Жайшылықта бұл уақытта тыныш тіршілікке енетін жатақхананың маңайы араның ұясындай гуілдейді. Осыдан

екі-үш жыл бұрын бір қазақ қызы төртінші қабаттан құлап түскенде осындай болып еді, Еламан қазір де сондай бір тосын оқиға болып қалған екен ғой деп ойлады. Топ-топ болып жиналған жұрт өз ара дауласып, салғыласып жатқандай. Шеткірек тұрған танымайтын бір жігіттен не болды деп сұрап еді, анау бұған ежірейе қарап:

— Қонаевты орнынан алып тастап, орнына орыс қойған жоқ па, қалай естімей жүрсің? — деп дүрсе қоя бергендей болды.

— Қашан?

— Бүгін таңертең... Өзіміздің де орыс емес, Мәскеуден әкеліпті.

— Мм... Политбюроның бір мүшесі шығар?

— Қайдағы? Ульянов облысының бірінші хатшысы дейді. Алпысқа келіп қалған Колбин деген біреу...

Басқалар бұлардың әңгімесіне елең етіп, топтала қалды.

— Қонаевты алса алсын, қартайды ғой, бірақ орыс қойғаны несі екен?

— Иә, соны айтам да...

— Бізді әбден елемеуге айналды. Отарлаушылар да бағынышты елімен санасар еді, мыналардікі тіпті сұмдық болды, — деген дауыстар өкпе мен ызаға толы. Еламанның қаны басына шауып кеткендей болды. Мүмкін емес, өтірік болар. Соншама қорлайтындай не болыпты? Бүкіл астығын, байлығын алып жатқанда Қазақстанды, қазақ халқын бүйтіп аяқ асты ететіндей, сенімсіздік көрсететіндей не көрініпті? Мүмкін емес, қазақтар қайтер екен деп осындағы шовинист орыстардың бірі шығарған өсек болар.

Осы ойлардың жетегіне ерген Еламан жігіттерден сытылып шығып, жатақханаға есігін серпи ашып қатулана кірді. Оның іші сыртынан бетер дуылдайды. Жүздері сүп-сүр, ызаға булыққан жастар сапырылысып жүр.

Еламанның бөлмесі де бөтен адамдарға толып отыр екен. Студкеңестің төрағасы өзі болған соң барлық белсенділер осында жиналып жатқан сияқты.

— Е, келдің бе? Сені қайда жүр деп алаңдап отыр едік. Естідің бе?— деп бірге тұратын Әлімжан шешінуге де мұрсат бермей жай сұрап жатыр.

— Мен жаңа ғана біреуден естідім. Шын ба екен өзі?

— Шын, шын. Радиодан айтыпты, не қыларымызды білмей отырмыз. Мына жігіттер тарих пен журфактан ақылдасуға келіпті.

— Е, не қыласың, көнесің де, бізден сұрайды деймісің? — деп өздері “шал” десетін ересек жігіт сөз қосты.

— Сонда үн-түнсіз қаламыз ба? Біздің елдігіміз қайда сонда?

— Үн-түнсіз қалуға жарамайды. Өзбек, армян, грузин сияқты халықтарды бүйтіп басынбас еді. Ал біздің қайрат қылмай алауыз болатынымызды біледі, сосын ойларына не келсе соны істейді.

— Сонда не қыламыз, ал бардық дейік протестовать етіп... Содан не шығады? Милициямен, итпен қуып таратып жібереді. Ол аз болса фотоға түсіріп алып, іздеп тауып оқудан шығартады, партияның шешіміне қарсы болдындар деп өмір бойы соңыңнан қалмайды. Әр жағы белгілі емес пе, не дұрыс қызмет бермейді, не партияға өткізбейді, не пәтер бермейді — сөйтіп өмір бойы сорлатады...

Мұны айтқан да тағы сол шал. Аты-жөні Қуаныш Алдамжаров деген бұл жігіттің жасы отызға жетіп қалған. Бірнеше жыл өндірісте істеп, өмір көрген, кейін мұғалім қызға үйленіп, соның талап етуімен оқуға түскен жігіт. Бірақ жиналған жігіттердің көбі оның сөзіне құлақ аса қоймады.

— Ертең бәріміз жиналып алаңға барайық. Біз бұл шешіммен келіспейміз, Қазақстанды қазақ ұлтының өкілі басқаруы керек. Жеті миллион қазаққа сенімсіздік көрсетіліп отыр. Совет өкіметінің тарихында қазақ халқының өзіндік орны бар, — деп плакаттар жазып, арамыздан орысша сөйлейтіндерді белгілеп алып барайық.

— Плакаттарды орысша жазу керек. Партияның өзінің ұрандарына сүйену керек.

— Дұрыс, “Лениндік ұлт саясаты жасасын” дейік.

— Жоқ, Лениндік ұлт саясаты бұрмаланбасын деу керек...

— Бәрібір емес пе?

— Бәрібір емес, “жасасын” деген жай ғана қостау, біздікі талап болу керек. Тіпті “Лениндік ұлт саясатының бұрмалануына жол жоқ!” деп қатаң талап қою керек.

— Ол ұзақ болып кетеді...

— Тұра-тұр, шуылдамайық.

— Жігіттер басқа факультеттер не істеп жатыр екен?

— Олар да осылай, не істерін білмей жатыр...

— Так, онда былай болсын. Барлық факультеттерден өкілдер жинайық, сосын осы отырысымызды хаттамаға түсірейік...

— Ойбай, о не дегенің? Керегі жоқ, артынан әлдеқандай күн туып, тауып алса, хаттамамыз айғақ болады.

— Болса несі бар? Біз өкіметке қарсы сөз айтпаймыз ғой...

— Бізде демократия емес пе?

— Қайдағы демократия? Бір ауыз сөз де айта алмайсың... Орыс халқын “ұлы-ұлы” деп айта берсең демократия, басқа ешқандай “демократияға” орын жоқ бізде...

— Орыстандыру саясатына “уралап”, басқалардың проблемасын көзге ілмесең “демократия” де...

— Олар ұлы да қалған халық олардың қолына су құя алмайтын бір сорлы сияқты.

— Ал, шынында, мұжықтардың ой-өрісі біздің аталарымыздан әлдеқайда төмен болған ғой...

— Оған сөз бар ма... Олардың білгені самогон ішіп, сасып темекі тарту, сосын бір-бірімен төбелес еді ғой бар өнерлері...

— Ал біздің аталарымыз жиылып алып терең ой толғап, күрделі кеңес құруды үлкен өнер қылған ғой...

— Жә, ол жағын қоя тұрып бүгінгі әңгімеге көшейік те...

— Орыстандыру саясаты күннен-күнге бастырмалатып келеді. Қарандаршы айналаң түгел орысша... Қазақ мектептері де саусақпен санарлықтай. Айнала “русский лес”, “русское поле”, “русские березы”, тіпті бүгін бір сабыннан да “русское мыло” деген жазуды көрдім...

— Масқара-ай, бәрі солардікі сияқты.

— Ол түгіл басқа халықта жоқтай, қысты да иемденіп алыпты. Алматының қысын шығарып салу мерекесі “Проводы русской зимы” деп аталды ғой...

— Бүкіл жақсы қызметтердің, май қалаштардың басында солар отыр. Қазақты ондай жерлерге алса, өзінің тілін білмейтін, не әйелі орыс, не күйеуі орыс— шатасқан бірді-екісін ғана алады...

— Қазақтар тек ауыр, лас жұмыстарда ғана жүр. Екінші сортты емеспіз деп қалай айтпассың...

— Ал пәтер ше, оны да тек орыстар алады. Ағам осында бір зауытта 11 жыл істеп әлі пәтер ала алмай жүр.

— Біздің Солтүстікте, — деп сөз қосты Еламан, зауыттарда маман қазақтар мүлде жоқ. Оқу бітіріп келген жастарды не дұрыс жұмыс бермей, не үй бермей шырылдатады. Ал өздерінің сырттан оқып жүріп, ілдебайлап бітіретін ішкіштерінің бәрін өсіреді. Шыдамаған біздің жігіттер кетіп тынады.

— Бізде де сол, — деді Шығыстан келген Зейін. Тағы да қазақтар зауыттарда істей алмайды, маман бола алмайды деп өсекті көйітетінін қайтерсің?..

— Орыс мектептерінде қазақ тілі мүлде оқытылмайды. Біздің тіл бір жабайы халықтың тілі сияқты, ешкім менсінбейді. Менің маман қазақ мектебінде қазақ тілінің маманы. РайОНО-ға жиналысқа барған сайын қорланып келеді. Барлық пәндерді атап өтіп, проблемалары талқыланып болғаннан кейін ғана, ең соңында, жұрт шаршай бастағанда, мазақ қылғандай қазақ тілінің жағдайын бір ауыз сөзбен сипап қана өтеді дейді. Тіпті керегі жоқ пән дегенге келтіретін көрінеді..

Осындай әңгімелер көбейе берді. Сол кезде көптен үн қоспай отырған Қуаныш:

— Әрине, өзіміздің жуастығымыздан да бар ғой. Жуас түйе жүндеуге жақсы деген... Әйтпесе, кавказ халықтарына бұлай басына алмас еді. Олардың бәрі өз тілдерінде сөйлейді. Ал көп орыс отырған жерде сен өз тілінде сөйлеп көрші ауыздан қағады. Бірде, Целиноградта, райфода істеп жүргенде телефонмен қазақша сөйлесіп жатсам, сен неге біз түсінбейтін тілде сөйлейсің деп дүрсе қоя берді, — деді.

— Жә, жігіттер, бүгінгі мәселеге көшейік. Шал, осы сен айтқан жоқ па едін, ана жылы Целиноградта студенттер демонстрацияға шыққанда неміс автономиясын ашамыз деген шешімдерін өзгертті деп...

— Иә, ол кезде демократия деген түсінік мүлде жоқ еді ғой. Қазір қайта жариялылық, демократия деп жатыр ғой. 1979-шы жылы Целиноградта өзіміз де қатысқамыз. Орталық алаңға барып, “Қазақстан бөлінбейді, не допустим!” деп айғайлағанбыз. Сол сөзді тыңдап, Целиноград облысында неміс автономиясын ашу туралы шешімдерін өзгертті ғой.

— Әне, сол кезде де тыңдады емес пе? Қазір тем более тыңдауға тиіс... Қысқасы ертең біріміз қалмай алаңға барайық...

— Әй, жігіттер қызуланбаңдар. Партияның шешіміне қарсы шығудың өзін өкіметке қарсылық деп біледі олар. Күш соларда, іштен тынғаннан басқа түк істей алмайсың...

— Қашанғы іштен тынамыз, бүйткенше бір еркектік іс қылып өлейік те...

Талас тым ұзаққа созылды. Басқа факультеттердің өкілдерін шақырып алып келген соң да пікірталас ұзай берді... Әңгіменің сайып келгендегі қорытындысы ертең ерте барлық факультет

орталық алаңға барады. Бәрінің қолдарында ұран, талаптар болады. Тәртіп бұзуға жол берілмейді. Әкімет басшылары кездесуге шыққанда оларға кешегі пленумның шешімі қате екендігі, оған бүкіл қазақ халқы қарсы және неге қарсы екендігін бірнеше адам шығып айтады. Әр факультет өздерінің сөйлейтін адамдарын өздері белгілейді. Басқа оқу орындарынан барған адамдармен сол жерде осы мәселе келісіледі. Қойған талаптар орындалмайыншы сол жерден ешкім де тапжылмайды.

Бұл түні Еламан дұрыс ұйықтай алмады. Күні бүгінге дейін Қазақстанның атағы дүрілдеп, басшысы КСРО-ның ең басты адамдарының бірі болып келсе, енді бұлай, күтпеген жерден аяқ асты ету шынында орыстандыру саясатының шектен шығуы. Қонаевтың өзі де кінәлі, қит етсе “ұлы орыс халқы— ұлы орыс халқы” деп әбден халықтың санасын улап болды. Дүние жүзіндегі барлық халықтың дәл кереметі солар деген түсінікті қалыптастырды. Ол үлкен трибунадан “міне, бар жақсылықтың бәрі ұлы орыс халқының арқасында болып жатыр” деп бастайды, ал жергілікті жандайшаптар оны алып көтеріп, идеологиялық бағдарламасына айналдырып, құтыртып жіберді. Қарап отырсаң қатардағы орыстың өзінде кеуде пайда болыпты. Бәрі біздің арқамызда болып жатыр, сендер бізден төменсіңдер дегендей шекесінен қарайды. Әскерде де соны көрді. Бәрін тең көрген болады да, шынтауайтқа келгенде басқа ұлттарды төмендетеді. Қазақ, өзбек сияқты халықтардың балалары нарядтан бас көтермейді. Пысық, спортшы болған мұның өзін жеме-жемде шет қақпайлатып жіберді. Әлі есінде, Подольскідегі жоғары әскери училищеден бөлімшеге екі орынға жолдама келгенде біреуі бұйырар деп қатты дәмеленіп еді. Биографиясы да, әскери, саяси дайындығы да күшті деп саналған мұны алмай, әскери бөлімнің бастығы Калуганың бір бозөкпесін жібертіп еді. Оның бар артықшылығы — ұлты орыс болатын. Обалы не керек, рота командирі орыс та болса бұған көмектескен болды, бірақ түк шығара алған жоқ.

Қарап отырса мұның орыстарға деген сенімсіздігі мектеп қабырғасында-ақ ояныпты. Облыс орталығындағы қазақ интернатында оқитын бұларды бірде филармонияға қазақша концертке апарды. Концертті Гурьевтің “Атырау-Жайық” атты ән-би ансамблі әкелген екен. Залда ине шаншар орын жоқ. Концерт көп келе бермейтін түкпірдегі аймақ кім келсе де таласып-тармасып бара беретін.

Мұндағы халықтың талғамын қайдан білсін, өнерпаздар концерттік нөмірлерінің көбін қазақша дайындаған екен. Қазақша әндер айтыла бастағанда залдағы тентек орыстар ысқырып, қол соғып, айтушыға кедергі жасап-ақ бақты. Қазақша сөйлеген конференсьеге де қарқылдап күліп, әбден мазақ қылды. Әрберіден соң біреулері біз ақша төледік, бізге халтураны қойып орысша айтындар деп айғайға басты... Сонда бір адам тұрып бұларың не, ұят емес пе деген жоқ.

Сол жолы Еламан қатты қорланып еді. Қолдан келер шара жоқ, үркердей болып отырған интернат балалары қалың орысқа не істесін, жалғыз-ақ қандары қарайып қайтып еді. Сол орыстар ғой түсінбесе де ағылшын немесе неміс тілдеріндегі әндерді қуана тыңдайды. Өйткені оларды өзімен тең санайды. Ал біздікің түсінбейміз деп мазақ қылады, сонысы несі екен? Әрине, бізді қор тұтып, кемсіткеннен. Одан басқа еш себебі жоқ.

Әрине, жалпы орысқа қарсымыз деп айтуға жарамайды. Олардың арасында да әділетті адамдар көп қой. Біз ертен өкіметтің орыстандыру саясатына қарсы шығуымыз керек, халықтарды бір-біріне қарсы қойып, бірін асырып, бірін төмендетіп жатқан сол саясат.

Әскерде жүргенде Гоги Надирашвили деген грузин досы болған. Институтта оқып жүрген жерінен шығып қалып әскерге алынған, оң-солын танитын жігіт еді. Сол ұлыорыстық шовинистік саясатты жүргізіп отырған Суслов деп айтатын. Бар пәле содан дейтін. Суслов өлгелі де бес-алты жыл болып қалды ғой. Бірақ оның идеясы әлі де дамып келе жатқан сияқты. Былтыр Горбачевтың Целиноградқа келген сапарында жанында тұрған Қонаевты көзге ілмей, жалғыз өзі көсемсіп, ұзақ сөйлей бергенін ұнатпап еді. Бар сұмдықтың өзі сол “қалдыбайдан” сияқты. Нағыз шовинисің нақ соның өзі болып шықпасын...

Ұлттық Республикаға бірінші басшыны тағайындау керек болғанда шовинистік көзқарасы басып, көзін тұмандап тастаған ғой. Әйтпесе мұндай қадамға барар ма еді? Бәрі содан...

Еламанның көзі таң бозара бастағанда бір-ақ ілінді. Қанша ұйықтағанын білмейді, бір кезде түсі қашқан жігіттер түртіп оятқанда атып тұрды. Бәрі де киініп алыпты, бәрінің де жүздері қатулы. Түндегідей әрі-сәрілік жоқ, бәрі де бір шешімге мықтап бекігендей.

Бұлар жатақханадан шығып алаңға тартқанда жан-жақтан лек-лек болып жастар қосылып жатты.

Колбин бүгін жұмысқа ерте келді. Орталық Комитеттің қонақ үйі деп аталатын жәй өте ыңғайлы, әрі сәнді екен. Бұған арналған нөмірлері тіпті ғаламат, өзі үш бөлмеден тұрады, не керектің бәрі бар. Қызмет жасайтын бөлмеге тіпті “ВЧ” да тартылыпты.

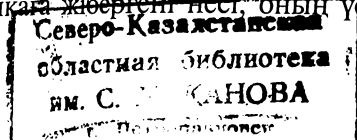
Кеше Пленумнан кейін Разумовскийді шығарып салған соң осында ертелеу келген. Түнімен бюро мүшелерінің досысын қарап шықты. Жаңа жер, жаңа ортаға алпысқа келген жасында бірден үйреніп кету оңай емес-ау. Бірақ сыр бермеу керек. Мұндайда өзін бәрінен де хабары бар, барлық мәселеден де білігі мол адам етіп көрсетудің маңызы зор. Әйтпесе жаңа орта сыншыл, мұның басқан қадамын аңдып отырады.

70163 Шетелдік қымбат төсекағаш қаншалықты жәйлі болса да Геннадий Васильевич соншалықты тынышы кетіп ұйықтай алмай шықты. Неге екенін білмейді жүрегі әлденеден дүрсілдеп, аузына тығылып, алаңдай берді. Соның себебін білмей дал болды. Қабырғадағы аптекеден корвол ол ішкен соң ғана жүрегі тыншығандай болды. Бірақ оның есесіне басына қайдағы-жайдағы бір қиғаш ойлар келіп, мазасы кете берді. Өзімен-өзі алысқандай боп ұзақ дөңбекшіп, таң алдында ғана бірер сағат мызғыған болды.

Сары шашты күтуші келіншек келіп жұмысына кіріскенде Геннадий Васильевич орнынан атып тұрған. Сағат жетіден өтіп бара жатыр екен. Күлімдеген көздері мауыққан мысықтай тұманданған келіншек сызылып тұрып, таңғы асты нешеде келтіру керектігін сұрап еді, ыстық кофеден басқа ешнәрсеге зауқы соқпайтынын айтты.

Енді міне, сағат сегіз болмай жұмыста отыр. Кабинет неткен кең, адамға аса үлкен жауапкершілікті арқалатқандай абажадай екен. Оң жақта тұтас қабырғаның жартысын алып Қазақстанның картасы ілулі тұр. Қағаз карта емес, арнайы заказбен істелген қолөнерінің ісі. Республикада не шығып, не қоятынын қызылды-жасылды майлы бояумен түгел көрсетіп тұр. Қарап тұрған адамға Қазақстанда шықпайтын қазына жоқ сияқты.

Қазақстанға Қонаевтың орнына баратын болдым дегенде йелінің қатты абыржың қалғаны есіне түсті. “Ұлттық республикаға жібергені несі, оның үстіне Қонаевтай адамның орны-

на...” деп әйелі күмілжіп қалған. Иә, Қонаев өзінің атын шығара білді. Сталиннің кезінен бері басшы қызметте жүрген ол Брежневтің кезінде атағын дүрілдетіп тіпті Саяси Бюроның мүшелігіне дейін көтерілді. Білетін адамдар оны өте қу, аса сақ адам десетін. Республикада ұлттық “геройдың” дәрежесіне көтерілген сияқты, ну, ничего, оның істегенін біз де істей аламыз деп ойлаған Колбин жұмсақ креслоға шалқайып отыра кетті.

Өзін бүкіл КСРО-ға әйгілі еткен кешегі пленумның дата-сын ұмытпау керек деп ойлады ішінен. Пленумды еске алып еді, басына тағы да Қонаев туралы ойлар келді. Кеше пленумда бетінің бір талы да бұлк етпей, қалай ғажап ұстады өзін. Іші ғой әлем-тапырық болып, асты-үстіне келіп жатқан шығар, бірақ сырты бұлк еткен жоқ. Қазақстанның басшылығында жиырма бес жылдан артық отырған дейді, сонда бір қазақ шығып, жиырма бес сөз айтып, алғыс айтуға жарамады ғой... Бәрі де өлік шыққандай тым-тырыс болды. Қонаевқа бұл жеңіл тиген жоқ шығар? Шыны керек, Геннадий Васильевич Қазақстан коммунистері өзін бұлай оп-оңай бекітеді деп ойлаған жоқ еді.

Қайдағы бір сұрақтар беріп мұның білім мен білігін тексеріп, тұйыққа тіреп тастамаса жарайды ғой деп сасып отырған. Бірақ тым-тырыс өлі тыныштықтың өзі бойына бір құпияны жасырып тұрғандай болды.

Осында келерде Горбачевтің айтқан сөздері есіне түсті. Республика Орталық комитетінің мүшелері негізінен “соның” адамдары. Сенің кандидатураңа қарсылық білдіруі мүмкін, бірақ сен мойыма, тиісті шаралар жасалынады деген болатын. Бірақ кешегі мылқау келісім Горбачевтың бұл республика туралы білігін теріске шығарды. Не қылса да кешегі қылық бұл үшін бір жұмбақ. Рас, бюро мүшелері асты-үстіне түсіп, тегіс құттықтап қолпаштаған болып жатты. Облыс басшылары да тегіс келіп қолын алды, бірақ бірде-біреуі жеке кездесуге сұранбады. Қазақ түгіл орысы да ішін ашып, қақ жарылмайтын ыңғай білдірді. Әлде мұның аңысын анди ма екен? Қонаевтың тісі батып, зардап шегіп жүрсе бүйтпеген болар еді, әрине.

Осы жұмысқа өзін ыңғайлаған Лигачев еді. Егор Кузьмич Ульянов облысына келгенде мұның ішімдікке қарсы күресін қатты ұнатқан. Орталықта бұл істің ұйытқысы өзі болған соң да шығар, облысқа келгеннен сұғын қадағаны осы мәселе болды. Басқа жағынан Ульянов облысы бөлендей көзге түспесе де Кузьмич өзін жақсы көріп қалды. Сіздей адамға бұдан да үлкен

жауапты істі сеніп жүктеуге болады екен деп көпіртіп кетіп еді, ұзамай-ақ Мәскеуге жедел жетсін деген хабар келді.

Бұрын бір жұмысқа ауыстырарда ОК-нің тиісті бөлімдері шақырып, естіретін. Сөйтіп алдымен солар кеңесіп, сосын тиісті салалық хатшыға апаратын. Ол келісімін берсе дайындап жүрген бөлім меңгерушісі Бас хатшыға апарып, соның батасын алдыратын. Бұл тәртіп Горбачев өкімет басына келгелі біраз өзгерген. Колбинді бірден Лигачевтің өзі шақыртыпты, басқалар қайда жіберетінін айта алмады. Кадрларды жылжытудағы бұрынғы бұлжымас тәртіптің өзгеруі былтыр Лигачевтің өзін де шарпып өткен. Ол өткен күзде Саяси Бюроға кандидат болмай жатып бірден мүшелікке өткен. Бұл да бұрын көз көріп, құлақ естімеген “секіріс” еді.

Колбиннің жедел жеткені не керек, үш күн жатқанда Лигачев зорға қабылдады. Өзінің қашан барса да аласұрып, бұрқырап, жанталасып жүргенін көреді. Орталық Комитеттегі керенәу тірлікті бір өзі қайнатып жібергісі-ақ келетін сияқты сыңайы бар. Бірақ орын теуіп, омалып қалған можа шенеуніктер ол жүгірді екен деп елпілдеп жатқан жоқ. Бәрі де Лигачевті сыртынан мысқылдап, күлкі қылатынға ұқсайды. Өзін қолдап, көтергісі келіп жатқан адамды жамандыққа қимаған Геннадий Васильевич оны мысқыл қылғандарға қосылғысы келмеді.

Үшінші күні түс ауа қолы зорға босаған Лигачев бұған бірден шақырған жұмысын баяндады.

— Геннадий Васильевич, саған үлкен қызмет жүктегелі отырмыз. Партия саған Қазақстан Компартиясын басқаруды сеніп тапсырады, — деді ол өзінің қомпылдаған даусымен.

Әрине, Ульянов облысына қарағанда бұл үлкен қызмет. Бірақ Колбин Орталық Комитеттің өзінде хатшылыққа немесе бөлім меңгерушілігіне қалдырар деп дәмеленіп қалып еді. Мұның үндемей қалғанын көріп Лигачев бастырмалатып кетті.

— Республика өте үлкен, экономикалық потенциалы жоғары. Бірақ партияның басқару принциптері қазіргі заманға сай емес. Кадрлар мәселесін шешуде бұра тартушылықтар бар. Саяси Бюро Республикаға сырттан адам апару керек деп шешті. Жергілікті жолдастардың арасында лайықты адам табылмай отыр. Қонаев өзінің арызын беріп қойған. Михаил Сергеевич хатшы табуды маған тапсырып еді, мен сені лайық көріп отырмын. Сенің күш-қуатың әлі толық, мұндай үлкен сенімнен бас тартпайды деп ойлаймыз.

— Әрине, партия сенім білдірсе мен бас тарта алмаймын. Мен партияның солдатымын. Партия қайда жіберсе сонда барамын, — деген Колбин. Ойланбай, тіпті бір сәт те басына ақыл салмай айтты. Өйткені ол бұл сөзді айтуға өмір бойы машықтанған еді. Жасының келіп қалғанын, орын ауыстырудан шаршағанын, отбасылық жағдайын айтып бас тартуға болушы еді. Бірақ өмір бойы партия бұйрығын орындаймын деп көзі шыққан адамға сылтау айту қажет деп білмейтін. Оның үстіне өзі де еліккіш адамға Лигачевтың “революционерлік интуиизмы” әсер етіп, тым тез келісті.

— Ендеше, ертең сағат онда Горбачев жолдасқа барамыз. Жаңа қызметіңе сәттілік тілеймін, — деп Лигачев қолын ұсынған.

Ертесіне Кремльдегі Горбачевтің қабылдауында болды. Өз өмірінде Бас хатшының кабинетіне осымен үшінші рет кірейін деп тұрса да Колбин жүрексініп қалды. Енді ше... Дүние жүзін тітіретіп тұрған алып екі державаның бірінің бас бөлмесіне кіру оңай ма екен? Капиталистер “сұмдықтың империясы” деп ат қойған, бүкіл әлем қаймығатын қатерлі мемлекеттің ең бас бөлмесі емес пе бұл?...

Лигачев мұны қабылдау бөлмесіне қалдырып өзі ішке кіріп кеткен. Ат-шаптырым қабылдау бөлмесіндегі креслолар отыра қалсаң батып кететін, өте жұмсақ екен. Көмекшінің сәл ғана ымдауымен Колбин шет жақтағы біреуіне отыра кетті. Дәл онға белгіленген қабылдау он бірден асқанда бір-ақ болды.

Горбачев бұған орнынан тұрып қол берген жоқ. Алдындағы қағаздарға шұқшия қарап оқып отыр екен, басын әнтек көтеріп, тез бас изеді де:

— Отыр, Геннадий Васильевич, — деді. Горбачев жұрттың бәрін “сен” деп сөйлейтінін естіген. Сондықтан оның бірінші рет көрген адамына оғаштау естілетін бұл әдетіне таң қалмады.

Колбин оның оқып отырғандары Лигачев әкелген өзінің досы екенін білді. Осы уақытқа дейін оқып болмағанына қарағанда мұқият тексеріп жатқан сияқты. Бірақ, үстіне ине-жіптен жаңа шыққандай су жаңа костюм киіп, сықырлап отырған Бас хатшы қиналып жұмыс істейтін қалып танытпады. Әр сөзіне мән беріп, салмақтап отыратын бұрынғылардай емес, мынау жеңіл ойлап, желдей есіп сөйлеп кетеді екен. Мұның дәл бір дауысын естігісі келгендей отбасы, көңіл күйі жайында бірер сауал берді де, өзінің ұзақ сонар монологын бастап кетті.

— Геннадий Васильевич, біз сізді Қазақстанға жібергенде басқа кісі таппағаннан жіберіп отырған жоқпыз. Сіздің іскерлігіңізге, ұйымдастырушылық қабілетіңізге сеніп жіберіп отырмыз. Республика басшылығындағы жағдай қазір мәз емес. Қонаев билік басына жершілдік, рушылдық принциптерімен қолынан іс келмейтін кадрларды тартқан. Осының кесірінен экономикалық көрсеткіштер де төмендеуде. Ұлттық Республика болғанымен Қазақстан халқының жартысынан көбі орыстар, қазақтар республиканың 40%-ке жуығын ғана құрайды. Соның жартысы да ана тілін білмейді. Олар өзінің ұлтының кім екенін іздеп әуре болмайды. Оның үстіне, бізге түскен ақпараттарға қарағанда ұлттық нигилизм жоғары дәрежеде өріс алған. Бұл, әрине, біз үшін жақсы нәрсе. Ұлттық мектептер шеткергі, алыс аймақтардағы ауыл, қышлақтарда ғана қалған. Қалалар мен үлкен елді мекендерде қазақ мектебі жоқ. Ұлттық интеллигенция қазақ тілін керек қылмайды. Міне, сондықтан да Сіз, ұлттық республикаға бірінші басшы болып бара жатырмын, қиын болар-ау деп ойламаңыз. Бұл сізге Грузия емес, екеуінің арасы жер мен көктей. Жағдай осындай бола тұрса да “біздің досымыз” Қонаев қазақтарды өсіріп, қазақ кадрларын орынды-орынсыз жоғары жылжытуға тырысып келді. Сіз сол істі қалыбына түсіруіңіз керек. Қолынан басқа іс келмесе де Қонаевтың қамқорлығына арқаланған басшылар жергілікті жерлерде оның істегенін жасап, қазақ кадрларын орынсыз жылжытумен айналысқан және бұл істе туыстық, таныстық, жершілдік сияқты принциптерді қолданған. Жергілікті жерлерден бізге түсіп жатқан ақпараттарға қарағанда бұл тенденция үлкен көлемде өріс алған. Партия— кеңес орындарындағы, оқу, мәдениет, өнеркәсіп, сауда мекемелеріндегі басшы қызметкерлер бір-бірімен өрмекшінің ауындай болып, осы принциптер арқылы байланысып жатқан көрінеді. Тіпті кейбір жерлерде бұл жұмысқа ұлты басқа кадрларды да тартыпты. Сіз барған беттен бәрін бірден түзеп тастай алмайсыз, өйтемін десеңіз өзіңізге жау тапқаннан басқа түк те істей алмайсыз. Жұмысты жүйелі түрде, сатылап жүргізіңіз. Есіңізде болсын, Егор Кузьмичпен мен әрқашанда сіздің жағыңызда боламыз, сондықтан жалтақтап бос белбеулік те жасамаңыз.

Сөзін “сен” деп бастаған Горбачев қыза келе, ресми сөздерді көп қосқаннан “сізге” ауысып кетті. Мұнысы сөзіне қосымша салмақ бергісі келгеннен екенін Колбин сезді. Дегенмен

оған Горбачевтың өзін іштартып, ескі партиялық жолдас ретінде “сен” дегені дұрыс еді.

Горбачев болса Колбинге бір жағынан риза, бір жағынан сенімсіздік күйде қалды. Риза болғаны — Колбиннің мұның аузынан шыққан сөздің бәріне шыбындаған аттай бас шұлғи бергені еді. Әсілі Горбачев өзінің сөзін тындаушысы құптап отырғанын ұнататын. Мұның сондай сыры барын білетін Саяси Бюроның мүшелері кейбір отырыстардан мойындары ауырып шығатын. Әсіресе бұл жастары келіп қалған көртеміштерге қиын еді.

Колбинге деген сенімсіздік екі орайдан туды. Біріншіден, сұрақтарға жауап берген сөздерінің бәрі миына төңкерістік рух сіңіріліп қалған ескі коммунистердің тақылындай екен. Бұл Горбачевке ұнамады. Өз басы мұндайларды заман ағымын түсінбейтіндер деп іштей шенейтін. Бір кезек алдын-ала сөйлесіп алмағанына да өкініп қалды. Лигачев те алды-артына қаратпай осыны лайық деп бақты, мүмкін оныкі де дұрыс шығар...

Колбиннің тағы бір ұнамаған жері ата-бабасы мұжықтарға тән қулығы бар екен. Онысы — сөзге тура жауап бермей біреудің сыртын бетке ұстап немесе атын көлденеңдеп, соған сүйеніп жорғалатады. Мұнысы енді, оның шыншыл еместігін аңғартады.

Горбачев осындай олқылықтар көріп тұрса да, ойланайық, ақылға салайық деп айта алмас еді. Өйткені оның тумысынан біткен келісімпаз мінезі Лигачевтің де, өзі өмірінде бірінші рет көріп тұрған Колбиннің де көңілін жыға алмайды. Өз ойындағы екі ұштылықты ол осындай, шаш ал десе, бас алатын партияның көрі солдаттары алыс аймақтарға керек, әсіресе өзі ұнатпайтын Қонаев сияқтылардың ұясын талқандауға осындайлардың барғаны дұрыс деген байлаумен жойды.

Горбачевтың өзі туралы осындай ойлары болғанынан бейхабар Колбин бас хатшының кабинетінен қанаттанып шығып еді. Аудиенцияның соңында Горбачев бұған барлық көмекті жасайтынын, от басын тезірек көшіріп алуды да шешіп беретінін ескерткен. Бәрінен де риза қылғаны:

“Екі-үш жыл істеп қайтарсың, сосын осыдан бір жақсы қызмет береміз. Мүмкін хатшылық қызметке де алып қалармыз” деген дәмелендіру еді.

Геннадий Васильевич өзінің қызмет карьерасында облыс басшысынан биікке жоғарылаймын деп ойлаған жоқ еді. Рас,

бір кезде Грузия Республикасының екінші хатшылығынан облысқа жібергенде біршама ренжіңкіреп қалған. Ол кем дегенде Орталық Комитеттің бөлім меңгерушілігінен дәмелі еді. Біраз уақыт ішінен өкпелеп жүрсе де, облыстағы жаймашуақ тірлік бәрін ұмыттырған. Күн өткен сайын ол Кремльдегі қызмет пен Мәскеудегі жақсы пәтер, жайлы саяжай туралы тәтті армандарын ұмыта бастаған. Жасы болса келіп қалды, енді осы қызметтен әрі жылжытпас деп ойлап, Ульяновскіде тамаша саяжай мен жақсы үй де салдырып алған еді. Енді міне, күтпеген жерден үміті зор үлкен қызмет тапсырылып тұр. Мансапты жақсы көретін басы ішінен қатты қуанды. Мейманханада жатқан әйеліне жеткенше қатты асыққаны сондай өзін әкеле жатқан ОК машинасының жүргізушісіне қаттырақ айдауды екі рет өтінген.

Осы ойларды бір сәт басынан өткерген Колбин қабырғадағы штурвал бейнесіндегі үлкен сағатқа қарады. Уақыт тоғыздан өтіп барады екен. “Рұқсат па?” деген дауысқа жалт қараса екінші хатшы кіріп келеді. Есіктің ашқан-жапқан дыбысы да білінбейді. Колбин орнынан тұрып Мирошхинді қарсы алды.

— Жақсы жатып, жайлы тұрдыңыз ба, Геннадий Васильевич. Жұмысқа ерте келіпсіз ғой?

— Ескі әдет қой. Жұмысқа әрқашанда ерте келемін.

Колбин тағы да біраз нәрсе айтпақ болып еді, бірақ Мирошхиннің түрінде айта алмай тұрған бір қобалжу барын сезіп тосылып қалды.

— Геннадий Васильевич, бір ыңғайсыз жағдай болып тұр. Алаңға жастар жиналып жатыр. Кешегі пленумының шешіміне қарсы сияқты.

Колбин Мирошхиннің сөзінің аяғын күтпеді. Мынандай құлақ естіп, көз көрмеген сұмдықты мәймөңкелеп тұрғаны үшін оған жиреніш ата жалт қарады да:

— Мына жерден көріне ме? — деді терезені нұсқап.

— Жоқ, бұл жерден көрінбейді. Жүріңіз, Камалиденов жолдастың кабинетіне барайық, сол жерден жақсы көрінеді.

Мирошхинға еріп, Камалиденовтың кабинетіне келсе мұнда да үш-төрт адам жиналып, тегіс терезеге үңіліп тұр екен. Емпелендей басып кіріп келген мұны көріп, бәрі жапырласып амандасты да Камалиденовтен басқасы жылысып шығып кетті.

Төменде, шамамен жарты шақырымдай жерде қалың топ тұр. Олар әлде не айтып айқайлайтын сияқты. Кейбірінің қол-

дарында плакаттар да бар. Тағы бір үлкен топ оң жақта, жоғарыдан түсіп келеді. Құтты демонстрацияға шыққандар сияқты, төменгі жақтан да бір топтар көтеріліп келеді екен. — КГБ-ға хабарладыңдар ма? Милиция біле ме? — деді Колбин даусы ащы шығып.

— Милиция хабарланды. КГБ-да біледі...

— Так... Барлық бюро мүшелерін шақырыңыз... Талаптары не екен, соны білу керек...

— Қонаевты шақыртсақ па екен? — деді Мирошхин жасқана сұрап.

— Оның қандай қатысы бар?

— Артық айтсам кешіріңіз, Геннадий Васильевич, бірақ оның осындағы беделінің тым зор екенін сізге білгізуге міндеттімін. Жағдай ушығып кете ме деп қорқып тұрмын, халық жиналған үстіне жиналып жатыр. Ал ол келсе ана тобырды тарата алады ғой деп ойлаймын...

— Мейлі, шақырсаңыз шақырыңыз. Мен осы кабинетте бола тұрамын, сіз, Закаш...

— Жақсы, жақсы, мен басқа жерде бара тұрайын..., — деп Камалиденов Мирошхинмен бірге шығып кетті.

Колбин кең кабинеттің ішінде ерсілі-қарсылы жүріп кетті. Өмірінде мұндайды алғаш рет Абхазияда көріп еді. 1921 жылы Лениннің кезінде-ақ Кеңестік Социалистік Республиканың бірі болып құрылған Абхазияның статусын 1931 жылы Сталин автономиялық республика қылып төмендетеді де грузин республикасының құрамына енгізеді. Және содан кейінгі әдебиет, тарих оқулықтарында оның өз алдына одақтас республика болғанын ауызға алғызбайды. 1937 — 38 жылдардағы террорда Сталин мен Берия абхаз халқының барлық интеллигенция өкілдерін, ұлттық қайраткерлерін түбірімен құртып жібереді. Ал соғыс жылдарында оның аумағындағы грек, түрік сияқты халықтарды Қазақстан мен Орта Азияға күштеп көшіріп, олардың орнына грузиндерді қоныстандырады. Сөйтіп, грузин өкіметі тұрғысынан шовинистік саясатқа ұшыраған абхаздар өз жерінде азшылық болып қалады. Радио мен теледидардан өз жерінде отырып, ана тілінде хабар да ести алмайды, абхаз мектептерінің де саны азаяды. Міне, осы әділетсіздіктерге қарсы абхаз халқы сол жылы бір көтеріліп еді. Бірақ өкімет олардың толқуын күшпен басқан.

Дегенмен онда мұншалықты көп халық жиналған жоқ болатын. Не қыларын білмеген Колбин креслоға барып отыра кет-